

Recenzja rozprawy doktorskiej
Księdza Jacka Tonkowicza, *Ideal życia chrześcijańskiego w papieskich encyklikach Benedykta XVI: „Deus caritas est” i „Spe salvi” oraz w encyklice Franciszka „Lumen fidei” (aspekt biblijny), Opole 2018, ss. 288.*

Rozprawa Księdza Jacka Tonkowicza posiada jasną, poprawną metodycznie strukturę. Składa się ona z trzech części. Wszystko zostało poprzedzone spisem treści, wykazem skrótów (2 strony), bibliografią (18 stron) i wstępem (5 stron), a zamknięte zakończeniem (9 stron).

1. Charakterystyka rozprawy

Omówienie tego punktu należy rozpocząć od wstępu, w którym przedstawiony został przede wszystkim dorobek naukowych Kard. Josefa Ratzingera / Benedykta XVI. Autor dokonał również charakterystyki triady encyklik: *Deus caritas est*, *Spe salvi* oraz *Lumen fidei*. Ks. Tonkowicz przedstawił w nim również cel oraz strukturę rozprawy.

Pierwsza część (78 stron) została poświęcona ideałowi życia chrześcijańskiego w encyklice *Deus caritas est* papieża Benedykta XVI. Autor omówił najpierw miłość, jako główną zasadę życia chrześcijańskiego (rozdział I), aby zrealizować tę część badań wyszedł od cytatu: „Bóg jest miłością: kto trwa w miłości, trwa w Bogu, a Bóg trwa w nim» (1J 4, 16). Słowa z Pierwszego Listu świętego Jana wyrażają ze szczególną jasnością istotę wiary chrześcijańskiej: chrześcijański obraz Boga i także wynikający z niego obraz człowieka i jego drogi. Oprócz tego, w tym samym wierszu, św. Jan daje nam jakby zwięzłą zasadę chrześcijańskiego życia: «Myśmy poznali i uwierzyli miłości, jaką Bóg ma ku nam»” (*Deus caritas est* 1). Następnie, sięgając do tekstów biblijnych, autor rozprawy przedstawił zagadnienie biblijnych określeń miłości i jej praktyki (rozdział II). Tu również wyszedł od cytatu: „Miłość Boga wobec nas jest sprawą zasadniczą dla życia i niesie ze sobą decydujące pytania o to, kim jest Bóg i kim my jesteśmy. W tym kontekście przeszkodę stanowi przede wszystkim język. Termin miłość stał się dziś jednym ze słów najczęściej używanych i także nadużywanych, którym nadajemy znaczenia zupełnie różne. Jeśli tematyka tej encykliki koncentruje się na problemie rozumienia i praktyki miłości w Piśmie Świętym i Tradycji Kościoła, nie możemy po prostu pominąć znaczenia te go słowa w różnych kulturach i współczesnym języku” (*Deus caritas est* 2). Idąc za myślą Benedykta XVI, ks. Tonkowicz w paragrafie pierwszym, bardzo obszernie omówił różnicę jaka istnieje pomiędzy *eros* a *agape*. Uczynił to odpowiadając na pytanie: Czy pojęcia te wyrażają różnicę czy też stanowią komplementarną jedność? W kolejnym paragrafie (drugim) przeanalizowana została miłość w kontekście nowości wiary biblijnej, a w paragrafie trzecim ukazano Jezusa Chrystusa, jako wcieloną miłość Boga. Rozdział III autor poświęcił ukazaniu zagadnienia miłości bliźniego jako drogi spotkania z Bogiem. Także w tym przypadku wyszedł od cytatu: „Eucharystia, która nie przekłada się na miłość konkretnie praktykowaną, jest sama w sobie fragmentaryczna. Wzajemnie – jak to jeszcze będziemy musieli rozważyć bardziej szczegółowo – «przykazanie» miłości staje się możliwe tylko dlatego, że nie jest jedynie wymogiem; miłość może być «przykazana», ponieważ wcześniej jest dana” (*Deus caritas est* 14). Autor pokusił się w tej części rozprawy o egzegetyczne przeanalizowanie tekstów biblijnych, w których mowa jest na temat miłości. W kolejnym rozdziale ks. Tonkowicz zaprezentował miłość bliźniego jako powinność wierzącego. Zrobił to podejmując następujące zagadnienia: *caritas* Kościoła jako przejaw miłości trynitarniej (§ 1), *caritas* zadaniem Kościoła (§ 2), sprawiedliwość i miłość (§ 3), różnorodne struktury działalności społecznej dzisiaj (§ 4), odpowiedzialność za

działalność charytatywną Kościoła (§ 5). Pierwsza część rozprawy została zamknięta dość obszernym (5 stron) przedstawieniem wniosków.

W drugiej części (82 strony) autor skupił się na omówieniu ideału życia chrześcijańskiego w encyklice *Spe salvi* papieża Benedykta XVI. W rozdziale pierwszym podjął kwestię nadziei opartej na wierze w Nowym Testamencie i w pierwotnym Kościele. Swoim zwyczajem wyszedł od cytatu: „«Nadzieja» rzeczywiście stanowi centralne słowo wiary biblijnej – do tego stopnia, że w niektórych tekstach słowa «wiara» i «nadzieja» wydają się być używane zamiennie” (*Spe salvi* 2). Następnie, sięgając do tekstów biblijnych dość obszernie przedstawił analizowany temat. Kolejny, drugi rozdział zawiera przedstawienie zagadnienia przemiany chrześcijańskiej wiary – nadziei w czasach nowożytnych. Również w tej części rozprawy autor podjął się analizy licznych tekstów biblijnych, a szczególnie Rz 8,26. Rozdział III został zainspirowany pytaniem postawionym przez Benedykta XVI „...w czym możemy pokładać nadzieję? W czym nie możemy pokładać nadziei?” (*Spe salvi* 24). Odpowiadając na nie, ks. Tonkowicz przedstawił pełne nauczanie papieża w tej materii, sięgając i w tym wypadku do szeregu tekstów biblijnych, między innymi *Listu do Rzymian* i *Listu do Galatów*. W rozdziale IV autor przeszedł do przedstawienia „miejsca” uczenia się i ćwiczenia w nadziei. Dokonał tego przedstawiając kolejno zagadnienia: modlitwa jako szkoła nadziei (§ 1), działanie i cierpienie jako miejsca uczenia się nadziei (§ 2), sąd ostateczny jako miejsce uczenia się i wprawiania w nadziei (§ 3). Idąc za myślą ostatnich punktów encykliki Benedykta XVI *Spe salvi*, autor przedstawił w rozdziale V Maryję jako gwiazdę nadziei. Na zakończenie tej części rozprawy ks. J. Tonkowicz przedstawił obszerne (7 stron) wnioski.

Trzecia część rozprawy (88 stron) została poświęcona ideałowi życia chrześcijańskiego w encyklice *Lumen fidei* papieża Franciszka. Została ona podzielona również na pięć rozdziałów. W pierwszym autor podjął zagadnienie wiary w Biblii – od Abrahama do Chrystusa. Swoje poszukiwania w tej części Ks. Tonkowicz oprął nie tylko na nauczaniu papieża, lecz przede wszystkim na tekstach tak Starego, jak i Nowego Testamentu. Świadczą o tym kolejne paragrafy: Abraham – nasz ojciec w wierze (§ 1), wiara Izraela (§ 2), pełnia wiary chrześcijańskiej (§ 3), zbawienie przez wiarę (§ 4) i eklezjalny wymiar wiary (§ 5). Drugi rozdział, idąc za myślą papieża Franciszka, ukazuje wiarę w różnych aspektach życia: wiara i prawda (§ 1), znajomość prawdy i miłości (§ 2), wiara jako słuchanie i widzenie (§ 3), dialog między wiarą a rozumem (§ 4), wiara i poszukiwanie Boga (§ 5) i wiara a teologia (§ 6). Analizując w rozdziale III wiarę przekazywaną przez Kościół, autor podjął się przedstawienia tych aspektów wiary, które przekazuje Kościół, o których papież Franciszek pisał w trzecim rozdziale encykliki *Lumen fidei*. Oparł się na kolejnych tytułach kolejnych punktów encykliki, rozszerzając je o analizę egzegetyczną: Kościół – Matka naszej wiary (§ 1), sakramenty i przekaz wiary (§ 2), wiara, modlitwa i Dekalog (§ 3), jedność i spójność wiary (§ 4). Czwarty rozdział został poświęcony wierze w relacjach ludzkich. Autor wychodzi od cytatu: „Przedstawiając historię patriarchów i sprawiedliwych Starego Testamentu, List do Hebrajczyków uwydatnia istotny aspekt ich wiary. Jest ona ukazana nie tylko jako droga, ale także jako budowanie, przygotowanie miejsca, w którym człowiek może zamieszkać razem z innymi. Pierwszym budowniczym jest Noe, który w arce zdołał ocalić swoją rodzinę (por. *Hbr* 11, 7)” (*Lumen fidei* 50). Struktura rozdziału została również oparta na kompozycji encykliki w odniesieniu do wiary w relacjach ludzkich: wiara i dobro wspólne (§ 1), wiara i rodzina (§ 2), wiara jako światło dla życia w społeczeństwie (§ 3), wiara jako pocieszająca siła w cierpieniu (§ 4). Ostatni, piąty rozdział, za koncepcją Benedykta XVI, a także Franciszka, został poświęcony Maryi – błogosławionej, która uwierzyła (Łk 1,45). Autor opierając się na nauczaniu encykliki *Lumen fidei* podjął się również bardzo zwięzłej analizy tekstów biblijnych, które nawiązują do postaci Maryi.

Podobnie jak poprzednie części, również ta została zamknięta bardzo obszernym przedstawieniem wniosków (9 stron)

Temat pracy został sformułowany prawidłowo, precyzyjnie i poprawnie metodycznie, ze wskazaniem ram przedmiotowych ogólnych („Ideał życia chrześcijańskiego”), źródeł („w papieskich encyklikach Benedykta XVI: *Deus caritas est* i *Spe salvi* oraz w encyklice Franciszka *Lumen fidei*”) i szczegółowych ram badań, wyjaśnionych w podtytule („aspekt biblijny”). Już sam tytuł wskazuje na przedmiot podjętych przez autora badań. Z jednej strony chodzi o zajęcie się zagadnieniem ideału życia chrześcijańskiego, przedstawionym w triadzie encyklik poświęconych cnotom kardynalnym. Z drugiej strony chodzi o spojrzenie na nie pod kątem biblijnym. Wybór tematu nie budzi zastrzeżeń. Należy pochwalić autor za wybór źródeł, które stanowią aktualne nauczanie papieży na temat cnót kardynalnych.

Powód, dla którego autor zajął się zagadnieniem postawionym w tytule, został przez niego wskazany we wstępie do pracy. Nawiązując do badań naukowych prowadzonych przez Josefa Ratzingera / Benedykta XVI, autor zauważył, że warto zająć się zagadnieniem, które od początku pociągało tego wielkiego teologa i papieża, a mianowicie miłość Boga do człowieka, jako zasadniczy motyw jego godności. „A skoro podstawą wielkości i godności człowieka jest obraz i podobieństwo do Boga, to wierzący musi się nieustannie pytać, jaki jest ideał chrześcijańskiego życia” (s. 25). Na czym polega nowość badań podjętych przez ks. Jacka Tonkowicza? Zauważa on przede wszystkim, że tryptyk analizowanych encyklik stanowi kompendium nauczania Benedykta XVI, syntezę wielu dróg, którymi podążała jego teologia, a także jego podstawowe i zarazem największe przesłanie do współczesności: Bóg, którego prymat jest fundamentem dobra każdego człowieka i całego świata, wlewa mocą łaski w człowiecze serce trzy cnoty Boskie: wiarę nadzieję i miłość (por. s. 26).

2. Ocena metodyczna

Struktura rozprawy jest poprawna i jasna, o czym wspomniałem już wyżej. Dodatkowo zauważmy, że została ona wyjaśniona przez autora we wstępie (s. 29).

Pierwsze pytanie metodologiczne, na które należałoby odpowiedzieć to: Co w omawianej dziedzinie zrobiono dotychczas i jakie zostały osiągnięte wyniki? Ks. J. Tonkowicz jest w pełni świadomy, że na temat cnót kardynalnych w różnych dziedzinach teologii wylano morze atramentu. Nie chciał więc, i bardzo dobrze, zajmować się tym zagadnieniem jako takim, lecz podjął się omówienia ich aspektu w odniesieniu do ideału życia chrześcijańskiego. Autor świetnie orientuje się w badanej przez siebie materii, o czym świadczy bogata literatura tak w języku polskim jak i w językach obcych. Zwłaszcza uwagę zwraca bogactwo cytowanych dzieł ojców kościoła (18 pozycji) oraz papieży: Jana Pawła II (9 pozycji) i Benedykta XVI (71 pozycji). Może nieco zaskakiwać brak wyodrębnionych źródeł, co mogło być podyktowane faktem, że autor korzystał z bardzo wielu publikacji papieży, którzy byli czy to inspiratorami, czy też bezpośrednimi autorami analizowanych encyklik. W rzeczywistości jednak, z informacji zawartej na s. 29 dowiadujemy się, że materiałem źródłowym są z jednej strony wypowiedzi papieskie zawarte w encyklikach, a z drugiej tekst biblijny. Należało zatem w bibliografii wyodrębnić te właśnie źródła. Odpowiadając na pierwsze pytanie metodologiczne zaznaczyć jeszcze należy, że Ks. Jacek Tonkowicz bardzo dobrze orientuje się nie tylko w wypowiedziach papieży na temat cnót kardynalnych, lecz także w literaturze biblijnej, o czym świadczy dyskusja z autorami komentarzy biblijnych przede wszystkim w języku polskim, choć nie tylko – znajdujemy, nieliczne wprawdzie, komentarze w językach obcych. Podobne proporcje znajdujemy również w cytowanych opracowaniach.

Kolejnym pytaniem metodologicznym, na które trzeba odpowiedzieć to: W jaki sposób Ksiądz J. Tonkowicz opracowała temat, czyli w jaki sposób prowadziła dyskursywny postęp badawczy?

We wstępie autor bardzo obszernie zaprezentował dorobek naukowy Josefa Ratzingera / Benedykta XVI, co wydaje się pociągnięciem ze wszech miar zrozumiałym, bowiem ten właśnie papież stał się głównym promotorem analizowanych encyklik. Sporym mankamentem tej części pracy jest brak wskazania metody, którą autor chciał zastosować dla przeprowadzania dyskursu badawczego.

Swoje właściwe badania autor podzielił w dość akademicki, ale metodycznie uporządkowanych sposób, na trzy części. Każda z nich została poświęcona odpowiednio trzem encyklikom: Benedykta XVI: *Deus caritas est* i *Spe salvi* oraz Franciszka *Lumen fidei*. Badania rozpoczyna od omówienia pierwszej z nich w części pierwszej. Jest to dość rzetelna analiza encykliki Benedykta XVI *Deus caritas est*, wsparta analizą egzegetyczną niektórych tekstów biblijnych. Dostrzega się w tych poszukiwaniach dużą wierność strukturze dokumentu przedstawionej przez papieża: tytuły rozdziałów pracy dokładnie odpowiadają tytułom poszczególnych części encykliki.

Druga część została z kolei poświęcona encyklice Benedykta XVI *Spe salvi*. Autor równie schematycznie i metodycznie omówił dokument, uzupełniając refleksje analizą egzegetyczną wybranych tekstów. To wydaje się być największą zaletą badań podjętych przez ks. Tonkowicza – ukazanie aspektów biblijnych nauczania papieża na temat nadziei – wiary (bo te dwie rzeczywistości wydają się być komplementarne).

Część trzecia skupia się na encyklice Franciszka *Lumen fidei*. Idąc za strukturą zaproponowaną papieża, autor dość dobrze scharakteryzował dokument, tu również uzupełniając swoje badania analizą egzegetyczną wybranych tekstów biblijnych o wiarę. Jak już wspomniałem wyżej, może zaskakiwać „przejęcie” przez autora struktury dokumentu, aby przeprowadzić jej analizę. Takie jednak posunięcie, pod względem metodycznym nieco akademickie, pozwoliło autorowi na skupienie się na aspektach biblijnych poszczególnych encyklik, unikając próby uogólnień, które mogłyby sprowadzić badania na niepotrzebnie teoretyczne dywagacje teologiczne.

Zakończenie pracy stanowi podsumowanie osiągniętych przez autora wyników poszukiwań na temat ideału życia chrześcijańskiego w papieskich encyklikach Benedykta XVI: *Deus caritas est* i *Spe salvi* oraz w encyklice Franciszka *Lumen fidei*. Autor podjął się próby scharakteryzowania działalności Josefa Ratzingera / Benedykta XVI. Uważa, że tryptyk analizowanych encyklik stanowił kompendium jego nauczania. Nawiązując do kwestii poruszanych we wstępie, ks. J. Tonkowicz scharakteryzował poszczególne cnoty kardynalne, ukazując co na ich temat pisali poszczególni papieże.

Podsumowując ocenę metodyczną rozprawy Ks. Jacka Tonkowicza należy zauważyć, że jest ona jak najbardziej poprawna. Należy jednak zwrócić uwagę na następujące mankamenty:

1. Proporcje pomiędzy wstępem (5 stron) a zakończeniem (9 stron) odchodzą od klasycznych standardów. Oczywiście nie można tych rzeczy traktować zbyt schematycznie, czy wręcz technicznie, ale odwoływanie się do podobnej charakterystyki dorobku naukowego Josefa Ratzingera / Benedykta XVI, tak we wstępie jak i w zakończeniu wydaje się co najmniej niekonieczna.

2. W bibliografii teksty Pisma świętego zostały zaprezentowane w sposób niezbyt przejrzysty. Poza tym, jak już wspomniałem wyżej, w bibliografii brak jest sekcji „źródła”. Jej obecność uzasadniają słowa autora zawarte we wstępie: „Materiałem źródłowym będą z jednej strony wypowiedzi papieskie zawarte w encyklikach, a z drugiej tekst biblijny”. Nadto, skoro jest to rozprawa doktorska o charakterze biblijnym, to należałoby rozgraniczyć pomiędzy tekstami źródłowymi, jakimi są teksty oryginalne

(greckie), a tłumaczeniami. Te ostatnie można było zamieścić w odrębnej sekcji zatytułowanej na przykład: „Konsultowane tłumaczenia Biblii”.

3. W tekście rozprawy dopatrzyłem się również pewnego w sumie drobnego mankamentu metodycznego. Brak jest mianowicie wstępu do niektórych rozdziałów (zob. ss. 77, 164 i 194).

4. Mimo wszystko uważam za zaletę pracy, przejęcie przez autora struktury poszczególnych encyklik. To bowiem umożliwiło mu nie tylko precyzyjne zaprezentowanie myśli papieża na temat poszczególnych cnót kardynalnych, lecz także podjęcie w odpowiednich miejscach analizy egzegetycznej kluczowych tekstów dla ich zrozumienia.

Powyższe uwagi jednak w niczym nie umniejszają wartości poprawności metodycznej rozprawy. Uwzględnienie ich sprawiłoby, że praca stałaby się jeszcze bardziej czytelna dla odbiorcy.

3. Ocena merytoryczna

Praca ks. Jacka Tonkowicza pod względem merytorycznym nie budzi zastrzeżeń. Została bardzo dobrze przeprowadzona w oparciu o źródła, jakimi są encykliki papieskie oraz księgi Starego i Nowego Testamentu.

Podstawową zaletą pracy jest rygoryzm w przeprowadzeniu badań. Najpierw bowiem autor prezentuje treść encykliki, następnie podejmuje się analizy jej aspektów biblijnych, a we wnioskach pod poszczególnymi częściami podaje teologiczne owoce swoich badań. W ten sposób doszedł do przekonania, że po wielu próbach omówienia przez Josefa Ratzingera / Benedykta XVI zagadnień dotyczących wiary, nadziei i miłości, encykliki im poświęcone stały się kwintesencją owoców podjętych przez papieża badań (s. 281). Niewątpliwie interesujące jest również powiązanie św. Jana Pawła II z encykliką *Deus caritas est*, a Benedykta XVI z encykliką *Lumen fidei*, formalnie ogłoszoną przez Franciszka. Zatem niewątpliwą zaletą dysertacji jest przybliżenie aspektów historycznych powstania encyklik, jak i ich głęboko teologicznego charakteru, a także aspektów biblijnych zawartych w nich treści.

Kolejną zaletą rozprawy jest całościowe spojrzenie na tryptyk encyklik, które do tej pory nie zostały w ten sposób opracowane, zwłaszcza pod względem biblijnym.

Autor zdaje sobie sprawę z niewyczerpalności tematu dotyczącego cnót kardynalnych. Chciał jednak, i według mojej oceny osiągnął ten efekt, zachęcić czytelników do rozważania tych cnót w oparciu o teksty Pisma świętego.

4. Pytania

Pierwsze pytanie, które nasuwa się po przeczytaniu pracy, to: Czy można było opracować inaczej całe zagadnienie dotyczące poszczególnych encyklik papieskich? Jaka i czy istnieje możliwość odejścia w opracowaniu od struktury poszczególnych dokumentów?

Drugie pytanie będzie dotyczyło doboru poszczególnych tekstów biblijnych, które doktorant analizował w odniesieniu do miłości, nadziei i wiary. Jaki został przyjęty klucz doboru tekstów?

5. Klauzula

Stwierdzam, że rozprawa doktorska Ks. Jacka Tonkowicza, pod tytułem *Ideal życia chrześcijańskiego w papieskich encyklikach Benedykta XVI: „Deus caritas est” i*

„*Spe salvi*” oraz w encyklice Franciszka „*Lumen fidei*” (aspekt biblijny), Opole 2018, ss. 288., spełnia wszystkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim z dziedziny nauk humanistycznych, filologicznych, historycznych, filozoficznych, teologicznych i biblijnych w Polsce i za granicą. Podane wyżej uwagi nie podważają wysokiej jakości pracy pod względem metodycznym i merytorycznym. Wobec powyższego oceniam rozprawę na bardzo dobry i wnioskuję o przystąpienie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wrocław, dnia 5. kwietnia 2018 r.

ks. prof. PWT dr hab. Sławomir Stasiak
PWT Wrocław